

СВЕТОВНО И ДУХОВНО У ДЕЛУ ЈОВАНА ДУЧИЋА

Сажетак: Рад проблематизује и проучава мéне књижевног, есејистичког, и филозофског дела Јована Дучића, као и духовну преображеност Дучићеве личности: од културолога и просветитеља, до испаштајућег молитвеника и заветника.

Кључне речи: Јован Дучић, личност, световност, духовност, покајање, завет

„За ме постоје два Дучића у једној
особи ...“

Д. Митриновић¹

Дучићева контроверза потврђује онтолошку супротстављеност индивидуалистичког и персоналистичког, односно заједничарског. Прелазећи степенике искушења од светског човека и *лакописца* до заветника и исповедника, од беспрекорног версификатора и *епитетомана* до путописца по Светој земљи и молитвеника, од аристократског заводника и агента космополитизма до задужбинара и покајника, Јован Дучић се и својим деликатним књижевно-филозофским опусом непрекидно демантовао, и усправљао.

Попут многобројних потомака другобрачних и духовно ослабљених², Јован Дучић је бежећи од реалности (логосности), пао у омаму светом и собом. Дучићева материјалност богатила га је уметничким, филолошким, философским, историографским, ... знањем као *вољом за моћ*. Световном Дучићу је лакше било изгубити веру у Бога, него изгубити илузије о себи.³ Отуда је његово схватање књижевности на првом месту било митско, културолошко, просветитељско. Овакво, секуларно⁴ схватање нужно производи фаустовску замени-

¹ Д. Митриновић. 1990. Наш књижевни рад, *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 50.

² „Извори, наоко сви веродостојни, не слажу се у питању године (рођења Дучићевог, прим. П. Б.), чак ни у датуму. У документима Српске учитељске школе у Сомбору (које је објавио Константин Т. Костић, 1938) стоји као дан рођења 15. јун 1872; у архиви Женевског универзитета, 1. новембра 1872; у Ћурчинову *Српскохрватском алманаху*, у 'аутобиографској' белешци, 5. фебруара 1874“ (в. П. Слијепчевић. 1956. Јован Дучић, *Сабрани огледи I*, 96)

³ В. Ј. Дучић. 1989. *Моји сапутници, Књижевна обличја, Прикази и белешке, Чланци*, Сабрана дела Јована Дучића, IV, 177.

⁴ О паганском слоју Дучићевог дела пишу Перо Слијепчевић (1956, 94), Војислав Максимовић

вост духовности (Бого-словности), култом професије, времености, спознаје⁵ или уметничког дела. Књижевне и личне последице свесветскости Дучићеве препознатљиве су по недуховним и неидентитетским чиновима: деперсонализацији, библиолатрији свезнања и фетишизму (градова и држава), и то на плану лирског песништва⁶, философског трактата⁷, есеја⁸, чланка⁹ и путописа:

„Свако се од нас осећа овде убог и безимен. Али је Париз толико огroman и сјајан да се пред њим све наше личне беде губе као ништарије... Ни једно доба у Француској није уопште било велико ако пре свега није било одиста просвећено... Французи имају погрешака, али Француска их нема. Ја делим људе на две врсте: на оне који воле Француску и оне који је не воле... Париз је једно чудо, али је Сена друго чудо“¹⁰

(Дучићеви одласци у свијет. *Израз*, Сарајево, 1969, август–септембар, XIII, 8–9; 254), Владимир Гађиновић (Један српски модерниста. *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 52), Милан Комненић (Од војводства до прогонства. *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 535), Вук Крњевић (Дучићев духовни лик. *О Јовану Дучићу*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 1996, 86), Драгутин Огњановић (Поетичка мисао Јована Дучића. *О Јовану Дучићу*. 1996, 167), Радомир Батуран (Метафизичар Дучић. *ЛМС*, 1999, 175, 463, 1–2, јануар–фебруар, 153); Дучићево латинство уочили су Антун Густав Матош (Јован Дучић. *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 32), Милан Кашанин (Усамљеник/Јован Дучић/. *Судбине и људи*. 1968, 329), Слободан Ракитић (Јован Дучић или Византинац с латинском дикцијом. *О Јовану Дучићу*. 1996, 115); Зоран Глушчевић потенцира магијско мишљење Јована Дучића (Благо цара Радована или филозофија среће. *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 413–444), Мирон Флашар Дучићев агностицизам (Јован Дучић између Атине и Рима. *О Јовану Дучићу*, 1996, 48), Мидхат Бегић (Модернистичка гама Дучићева. *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 201) Мирко Магарашевић (Дучићева путописна медитеранска мисао. *О Јовану Дучићу*. 1996, 241), и Славо Леовац (Путописни есеји Јована Дучића. *О Јовану Дучићу 1900–1989*, 375–389) указују на Дучићево цивилизовано (просвећено), односно медитеранско европејство.

⁵ Песник Јован Дучић је, примера ради, удостојио монографским истраживањем херцеговачког племића из Гацка и високог чиновника царске Русије, Саву Владиславића, а није (попут Алексе Шантића) певањем узносио Христовог племића из херцеговачких, поповопољских Мркоњића, Чудотворца Острошког и Тврдошког, Светога Василија.

⁶ „... А ти не постојиш нит’ си постојала;
Рођена у мојој тишини и чами,
На сунцу мог срца ти си само сјала:
Јер све што љубимо створили смо сами...“

(Ј. Дучић. 1984. Песма жени. *Песме*, 184–185)

⁷ „Прави несрећник, то је незналица“. (Ј. Дучић. 1988. О херојима. *Благо цара Радована*, 289)

⁸ „Истина, Срби нису имали свој Средњи век, који је по суштини био век латинског језика и латинске културе, и због чега смо ми, према странцима, извесно у духовном губитку, као и Руси“. (Ј. Дучић. 1989. IV, 176)

⁹ „Пала је неколико пута у туђини по која утјешна, ласкава ријеч о неким праведним нашим дјелима... Сатисфакција је то нашем народном генију, народној Музи наше страдалничке прошлости, али и један знак више да је српска умјетничка књижевност још дијете, и да, онако самоникла и ненапојена на опћем извору, на врелу свјетског слова није ни могла да дадне јунаке за ону војску великих генија, чији умови саздаше величанствени храм Европске Музе“. (Ј. Дучић. 1989. IV, 494)

¹⁰ Ј. Дучић. 1940. Писмо из Француске – Париз, 64–95. У „Првом писму из Грчке – Делфи“ *Градова и химера* Јован Дучић доспева на границу прелести: „Жалосна је истина да је цела паганска уметност пропала од хришћанске руке. Паганство је то ипак вратило хришћанству племенитијом мером: све што има највишег у хришћанској уметности, као за ренесансе, све

Покушај самоостварења напуштањем заједнице Светотројичног Бога и човека омогућава и Јовану Дучићу да страда. Такође, кнезу српских песника и песнику српских кнежева неће бити стране поједине белетризоване страсти: хуманизација смеха („Смех је знак здравља, али и знак прогреса једног друштва“¹¹), метафизика произвољности („Косово је било за нас у том погледу оно што је Троја била за хелински свет, Косово у цару Лазару има свога Агамемнона као што има свога Ахила у хероју Милошу“¹²) или пракса свеопште мифификације („Она / Шпанија, прим. П. Б./ није имала Ренесансу. Она је остала пасивна према једном од највећих догађаја људске мисли у историји: том добу укрштања паганизма и хришћанства, мирења Омира и Библије, Бахуса и Христа“¹³).

Најдиректнији интертекстуални пример Дучићевог језика световности очитује се у прозној песми „Дело“. Инспириран песничком вештином Лекон де Лила (*Leconte de Lisle*¹⁴) и Виктора Игоа (*Victor Hugo*¹⁵), Јован Дучић се опре-

је инспирирано паганством... Можда хришћанство не би ни дало своју уметност да се до краја ишло за еванђељем; или да – срећом уметнички инстикат у човеку није виталнији и већи и од религиозног... Човек се Бога увек бојао, али га никад није волео. Веревање у божју милост и човекови напори да је задобије, то је повод антагонизма који иде до мржње, јер је страх свагда извор мржње“. (1940, 185–191)

¹¹ Ј. Дучић. 1940. Прво писмо из Швајцарске – Алпи, 11.

¹² Ј. Дучић. 1989. IV, 614.

¹³ Ј. Дучић. 1940. Писмо из Шпаније – Авила, 213.

¹⁴ В. Лекон де Лил. *Le Rêve du Jaguar* („Јагуаров сан“); цит. према: Albert Peyre [s. a.] *Leconte de Lisle*, Paris: Éditions René Debresse, 82.

¹⁵

XXVII

„Волим паука и волим коприву
 Јер носе омразу;
 Јер ништа не услиши и све казни
 Њихову тужну жељу;
 Јер су уклет и слаби,
 Црни створови што пузе;
 Јер су тужни сужњи
 Своје заседе;
 Јер су ухваћени у својим делима;
 О, судбино! Фатална мрежо!
 Јер коприва је неотровница,
 А паук убог;
 Јер су сенка понора,
 Јер беже од њих,
 Јер су само две жртве
 Суморне ноћи.
 Пролазници, смилујте се
 Мрачној биљци, животињи убогој.
 Оплакујте ругобу, оплакујте ујед,
 О, оплакујте зло!
 Ништа није без своје меланхолије;
 И све пољубац један иште.
 У свом зверском ужасу, ма колико људи
 Заборављали да их униште,

дељује за фигурацију паука са позитивним вредносним и семантичким предзнаком, док у библијској симболици – и у песничком језику Шекспира, Лазе Костића, Милоша Црњанског – реторика паука има негативне конотације. Дучићев паук не фигурише ни људску острашћеност, ни идеологију *надзирања* и *кажњавања*, нити постколонијализам, већ означава амбициозног симболисту:

Дело

„Гледам како црни шумски паук цело послеподне тка на тамном чворнатом стасу једног престарелог дрвета своју широку мрежу. Он тка неуморно и непрестано. Ситни конци које испреда, излазе из његових груди, из срца, и његово ткиво постаје све чвршће и све лепше.

Шума је пуна топлоте и звука. По њој зеленкаста сунчева светлост пада са екстазом. За то време читави мали хорони из лишћа прате ритмично тога мрачнога уметника, тога неуморнога ткача. А он преде све веселије, све страсније, све нестрпљивије, правећи по својој ткањи неразумљиве и чудне фигуре.

Црни шумски паук знаде ли шта значи та његова уметност? Знаде ли да испреда замку? Ко зна. Али је номоћан да се уздржи имало, да малакше и за тренутак. Тако тај мали артиста испреда жудно из својих груди, из срца, из болног и магловитог сна и воље за стварањем.

Он у своје ткиво уткива кончиће што се извијају из танких гласова са гнезда... И упреда у своју мрежу сјајне сунчане конце што падају из неба... И везе своје цртеже што излазе из његове мрачне и ненадмашне енергије која хоће савршенство и последњу реч мудрости и облика...

А кад је све било готово, он се – као Творац Некада – блажено загледа у своје свилено Дело¹⁶.

Пантеистички уметник у песми „Дело“ пожудно тка своје сунчано, гласовито и свилено дело из срца и груди, из сопствених снова и енергије, на-

Ма колико на њих гледали с мање дивљења,
Сасвим доле, од дана отишав,
Ружна животиња и злочеста биљка
Мрмљају: љубав!“

(V. Hugo. 1934. *Les Contemplations*, livre III, XXVII, 192–193; прев. Павле Ботић)

¹⁶ Ј. Дучић. 1984, 310–311.

стојећи да оно *нема* ни мрљу ни сенку. Тако је хотимично или нехотимично де лиловски и игоовски паук из „Дела“ помогао Јовану Дучићу да послужи демону стваралачког савршенства. Штавише, Дучићев песнички богоборачки бунт кулминираће у несторијанском¹⁷ патосу прозних слика „Песме Христу“. Дучићев Месија овде није Богочовек, већ човекобог¹⁸:

Песма Христу

„Ти ћеш остати самац на језеру на којем си проповедао убогим рибарима да је срећа у сиротињи а спас у љубави. Нестаће хришћана на земљи. Твоје се име неће више изговарати по црквама нити ће те ко за шта молити. Од истока до запада певаће хорови новом сину небеском који ће донети другу истину за друге људе.

Али ти ћеш остати и кад хришћани буду нестали са земље. И кад израсте трње на путевима свих твојих мученика, ти ћеш једини живети, плавокоси и љупки младићу, јер си први указивао на путеве срца као на путеве божје.

Остаћеш, али видевши да је еванђеље било недовољно. Јер није Бог за људе у постигнутој истини него у вечитом тражењу. Тебе ће сви напустити јер си веровао да си га нашао. Бог је страشان само у слутњи и неизмеран само у очекивању.

И кад те се сви људи буду одрекли, и када те још једном буду сви исмејали, остаће још песници да ти се диве. И вечита Магдалена брисаће и даље својим косама твоје кржаве ноге. Јер ће остати у памети само оно што је остало у људском срцу.

Ти си својом истином само ограничио нешто што је неограничено; и говорио што је неизрециво. Али си својим ранама показао оно што је божанско у човеку. И зато, иако ниси открио бога, ти си га посведочио“.¹⁹

¹⁷ „Ако га (Исуса Христа, прим. П. Б.) је раније персифлирао због неких његових опаких намесника у цркви, он га тада, одузимајући му божанство као Ренан, обожава као човека“. (в. П. Слијепчевић. 1990. Јован Дучић, 154)

¹⁸ М. Стојнић. 1996. Дучићеве песме у прози у своме жанру, 129.

¹⁹ Ј. Дучић. 1984. Песма Христу, 344–345.

Културноидејном (побуњеном)²⁰ Дучићу из „Песме Христу“ није доступна Богочовечанска наука, која прве сараднике и следбенике не налази међу дворјанима књижевницима, међу краљевима или царевима, већ у простим и послушним, самоодрицателним рибарима. Распет унутар себе између Савла и Павла, и Јован Дучић је, упркос себи, доказ да није једноставно разградити у човеку његову првосаздану боголикоост. Зато се световно и духовно код Дучића лирским и синтаксичким антитезама пречесто меша и укршта.

Премда прозни Дучић готово да нема есеја, путописа, философског трактата или чланка у којем се негативно²¹ или позитивно²² не одређује према хришћанству, вери или љубави ипостасни Јован Дучић се Богу смерније окретао песмама. Одстрађаваног и одмученог собом, видимо га пред дверима оживљујуће Божје милости, где се *исповеда* Господу: „*Твој део или противност од тебе – / Јер треће нема*“.²³ Очито да Дучић више није био у стању да истовремено ходи путем Боготражења, и странпутицом непобожности. *Јер пут неизван увек је пут вражију*.²⁴ Дучић се, ипак, одважио на напуштање себедовољности.

Истинско препорођење Јована Дучића од просветитељско-ларпурлартистичког парнасавца до личности заједнице збива се у часу када из градова и химера, из подземља греха и цивилизацијског пакла, из читања и писања посведочава неопходност вере у *живот, истину и пут*. У свекритеријум и свевредност: у творца новог човечанства, Сина Божјег и Спаситеља.²⁵ Своју уметничку и личносну критериологију ни Јован Дучић више не препушта Музама просветитељства и слојевима културе, већ је, позивајући се на сведочанство Светога апостола Павла, темељи на Васкрсењу Богочовека, који је једини трајно решио проблем живота и тајну смрти²⁶: „Свети Павле пише: ‘А ако се Христос проповиједа да устаде из мртвих, како говоре неки међу вама да нема васкрсенија мртвијех, то ни Христос не уста. А ако Христос не

²⁰ „... вере и философије су донеле понекад утехе и охрабрења, али никад спокојство и мирноћу“. (Ј. Дучић. 1969. О мирноћи, *Јутра са Леутара, Стаза поред пута, Есеји, Прилози*, Сабрана дјела, VI, Сарајево, 1969, 37)

²¹ „Православни календар изгубио је важност са својим халдејским свецима, који су јели скакавце, или сиријским, који су се посветили зато што су шеснаест година стајали усправно на једној ноzi на врху једног брда као свети Симеон. Хришћански Бог који је имао два страна сина – једног Јеврејина и једног голуба – мање утиче на морално држање српскога народа, него ли просте легије које су пале на пољу части са узвишеним пожртвовањем за дужност“. (Ј. Дучић. 1989. IV, 548–549)

²² „... јер су све велике и нове уметности биле један велики Оченаш; све су поникле из идеје о Богу и биле су у служби Божјој“. (Ј. Дучић. нав. дело, 565)

²³ Ј. Дучић. 1984. Човек говори Богу, 248.

²⁴ В. Ј. Дучић: „Вечној Србији“, цит. према: Александар Петров: *Мање познати Дучић*, Питсбург, Београд, Ваљево, 1994, 26.

²⁵ В. Ј. Дучић. 1940. Писмо из Палестине – Јерусалим, 283.

²⁶ „Пошто је Господ Христос највиша вредност као *Богочовечанска личност*, то је Он као таква личност у исто време и *највиши критеријум свих* правих вредности“. (Ава Јустин: „О суштини православне аксиологије и критериологије“, *Богословље*, Београд, X, 1; 10; курзив П. Б.)

уста, узалуд дакле проповиједанье наше, и узалуд и вера наша!... *Васкрсење*, дакле, то је основица целог наука. То је веровање у бесмртност... *Васкрсење*, то је средишна тачка божанског сведочења хришћанској истини²⁷. На овај начин Дучић предаје своју личност и свеукупни свој књижевни, национални и философски рад Логосу. Само је исповедни Дучић могао да се уздигне до хагиографије испаштања („Ја, јеж многогрешни“²⁸), и да опева подвиг²⁹ Светог Пророка и Пустињака:

Пустиња

„Дивови сунца, као ветри,
Пролазе овуд с неба врућег,
И мину горке речи две три
Пророка негде вапијућег.

Ноћ овуд свугде смрћу заспе;
Али већ јутром, дан без гласа
Све љубичице Парме распе,
И светле руже из Шираса.

Има и на тлу очајноме
Увек кап Божја која капи
И крвожедни лик Саломе,
И један пророк који вапи.

Нигде ни пустош није сама,
Свуд људско срце себе сеје,
Свуд се усели људска чама –
Све се на нашој крви греје.

Свуда где дође бол човека,
Испуни понор који зјапи:
Од једне сузе тисућ река!
И свуд по један пророк вапи.“³⁰

Песма „Пустиња“ је пасхална, јер представља целосни Дучићев прелаз од Саломџ до Светог Јована. И Дучић напуштајући крвожедност заблудних, постаје органски сателесник спасавајуће заједнице покајања³¹, коју и у песми „Пустиња“ оличава Свети Јован Претеча и Крститељ. Коначно, Дучић *уса-*

²⁷ Ј. Дучић. 1940. Писмо из Палестине – Јерусалим. 284–285; курзив П. Б.

²⁸ Ј. Дучић. 1940. Запис. *Песме*, 209.

²⁹ „Хришћанство је победило зато што су хришћани давали животе за своје речи, онако како то није чинио нико и никад пре, откад је света и века“ (Ј. Дучић. 1988, 282)

³⁰ Ј. Дучић. 1984. Пустиња. 267–268.

³¹ „Зато је хришћанство једна вера мученика, и један принцип *самопрегоревања* и *кајања*. Само кроз то *мучеништво* и *кајање* спроводила се цела политика хришћанске цркве“ (Ј. Дучић. 1988, 286–287; курзив П. Б.)

мљеник антитезама изнова показује да и на дну очаја човекове личности и у пустоши савршенства човековог дела, христочежњиви човек никад није ни изгубљен, ни остављен³². Тек сада, је могућа Дучићева завршна, *мистеријско-трагедијска* фаза, у којој се он лириком саосећајности обраћа Сведржитељу:

Молитва

„Помилуј, Свемоћни, невине што гину,
Теби су пружене њине чисте руке:
За твоју су они пали величину,
На Твој знак принели све сузе и муке.

Свака беше за те рана која тишта,
А свака реч ехо твога страшног слова;
И сада ти кличу само с губилишта,
И сад су нам гробља већа од градова.

Благослови, Благи, оне што су пали
Под нож кривоклетца у подножју крста;
Ни велики преци нису друго знали
Тим путем у сенци твог великог прста.

Благослови, Добри, њихов траг што сјаји,
Трубу мртвих увек пуну твога даха,
И на вечној бразди њиних корачаји
Мач мртвих позлаћен златом твога праха.“³³

У америчкој туђини Дучић молитвено од Бога иште да помилује све његове онодринске и оводринске сународнике, који су систематично пострадали од цезаропапистичког и христорачког Запада. Непреболан, Јован Дучић дубоко осећа да многострадалном народу коме су гробља већа од градова, нису довољни преци и историја. Неопходни су му оцрквењени песници, Божји угодници³⁴, али и испаштајућа исповест која прашта.

Ни Јована Дучића не смемо мерити његовим манама или слабостима, и стога што дело које је потписао, није само његово.³⁵ Стигао је да се покаје и

³² „... верско осећање је једини прозорчић на који улази светлост у човекову тамницу. Илузија или истина, Бог хришћански, принцип нематеријалистички и молални, то је несумњиво и нешто највише зашто се човек може да ухвати у часу кад га тло под ногама изневери. Побожан човек није никад сам ни у празној соби, ни у пустињи, ни у тамници, ни на дасци поломљеног брода на пучини“. (Ј. Дучић. 1969. О разочарењу, 101)

³³ Цит. према: Ј. Дучић. 1991. Молитва. *Верујем у Бога и у Српство*. Требиње, 77.

³⁴ „Кроз ноћ се редом цркве зажаре –
свеци су с нама злочин поднели;
Свуд по путевима слепи стражаре,
И очи су им други однели“.

(В. Ј. Дучић. Лички мученици, цит. према: А. Петров. 1994. 32; курзив П. Б.)

³⁵ „Стога не хватајте људе у погрешкама, праштајте увреде, и не памтите речи“. (Ј. Дучић. 1969. О Мирноћи, 45)

да задужбинари. Богу и српству Дучић се одужио достојно, богоискатељском и песничком сузом оданости. И уздижемо молитве Свевишњем за вечни покој његов у Христовом царству живота и светлости³⁶.

Литература

- Батуран, Радомир. 1999. Метафизичар Дучић. *ЛМС*, Нови Сад, 175, 463, 1–2, јануар–фебруар, 152–167.
- Бегић, Мидхад. 1990. Модернистичка гама Дучићева. *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 187–220.
- Гаћиновић, Владимир. 1990. Један српски модерниста, *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова, Сабрана дела Јована Дучића, књ. VI, Сарајево: Свјетлост, Београд: БИГЗ, Просвета, 52–57.
- Глушчевић, Зоран. 1990. Благо цара Радована или филозофија среће. *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 413–444.
- Дучић, Јован. 1940. *Градови и химере*. Београд: СКЗ.
- Дучић, Јован. 1969. *Јутра са Леутара, Стаза поред пута, Есеји, Прилози*, Сабрана дјела, VI, Сарајево: Свјетлост.
- Дучић, Јован. 1984. *Песме*. Нови Сад: Матица српска.
- Дучић, Јован. 1988. *Благо цара Радована*. Београд: Просвета.
- Дучић, Јован. 1989. *Моји сапутници, Књижевна обличја, Прикази и белешке, Чланци*. Сабрана дела Јована Дучића, IV, Сарајево: Свјетлост, Београд: БИГЗ, Просвета.
- Дучић, Јован. 1991. *Верујем у Бога и у Српство*. Требиње.
- Јустин, Свети Ћелијски: „О суштини православне аксиологије и критериологије“, *Богословље*, Београд, X, 1; 1–22.
- Кашанин, Милан. 1968. Усамљеник (Јован Дучић). *Судбине и људи*, Београд: Просвета.
- Комненић, Милан. 1990. Од војводства до прогонства. *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова, Сабрана дела Јована Дучића, књ. VI, Сарајево: Свјетлост, Београд: БИГЗ, Просвета, 522–538.
- Крњевић, Вук. 1996. Дучићев духовни лик. *О Јовану Дучићу*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 85–89.
- Леовац, Славко. 1990. Путописни есеји Јована Дучића. *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 375–389.
- Магарашевић, Мирко. 1996. Дучићева путописна медитеранска мисао. *О Јовану Дучићу*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 241–253.

³⁶ Свети Николај Жички. На путу свог побожног народа, поговор књижи, Ј. Дучић. 2006. *Сабрана дела*, Parras book, DLM, Ваљево, 9.

- Максимовић, Војислав. 1969. Дучићеви одласци у свијет, *Израз*, Сарајево, август–септембар, XIII, 8–9.
- Матош, Антун Густав. 1990. Јован Дучић. *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 31–47.
- Митриновић, Димитрије. 1990. Наш књижевни рад. *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Зборник радова, Сабрана дела Јована Дучића, књ. VI, Сарајево: Свјетлост, Београд: БИГЗ, Просвета, 48–51.
- Николај, Свети Жички. На путу свог побожног народа, поговор књизи, Ј. Дучић. 2006. *Сабрана дела*. Ваљево: Топаловић, Parras book, DLM, 5–9.
- Огњановић, Драгутин. 1996. Поетичка мисао Јована Дучића. *О Јовану Дучићу*, Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 163–176.
- Петров, Александар. 1994. *Мање познати Дучић*. Питсбург, Београд, Ваљево.
- Peure, Albert. [s. a.] *Leconte de Lisle*, Paris: Éditions René Debresse, 82.
- Ракитић, Слободан. 1996. Јован Дучић или Византинац с латинском дикцијом. *О Јовану Дучићу*. 115–121.
- Слијепчевић, Перо. 1956. Јован Дучић, *Сабрани огледи I*. Београд: Просвета, 93–148.
- Стојнић, Мила. 1996. Дучићеве песме у прози у своме жанру. *О Јовану Дучићу*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 123–130.
- Флашар, Мирон. 1996. Јован Дучић између Атине и Рима. *О Јовану Дучићу*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 12, 15–48.
- Hugo, Victor. 1934. *Les Contemplations*, livre III, XXVII, Paris: Nelson Éditeurs, Paris, pp. 192–193; прев. Павле Ботић.

Pavle Botić

THE SECULAR AND THE SPIRITUAL IN JOVAN DUČIĆ'S WORK

Summary: The intentional unit of reading of this work is conditioned by literary and philosophical changes, as well as by the spiritual metamorphoses of Jovan Dučić's work. The genealogy of this kind of changes is organically connected with the personality of Jovan Dučić. Leaving the enlightenment models of literature and cultural-civilization understanding of human nature, Dučić has, in spite of himself, raised himself up to the spiritual poetic personality of repentance; therefore, we can read his complex literature and philosophical work as Testamental, too.

Key words: Jovan Dučić, personality, secularity, spirituality, repentance, Testament